

Curt Wittlin i els estudis sobre la llengua catalana

1. MOTIVACIÓ PERSONAL

Voldria començar donant les gràcies al doctor August Bover per la invitació a participar en este homenatge a l'admirat Curt Wittlin, que he acceptat per l'amistat, el record i la significació que va tindre en el meu aprenentatge filològic des que el vaig conèixer l'any 1982. Curt va ser el primer filòleg del català que va vindre assíduament a València buscant materials de primera mà d'autors medievals, en especial d'Eiximenis, que des de 1983 va impartir cada any conferències en els nous estudis de lingüística valenciana en la Facultat de Filologia, però també en pobles com Ontinyent, on va impartir, per exemple, l'any 1985 la conferència «Especulacions psicoanalítiques sobre la sexualitat en el *Tirant lo Blanc*», que va batre tots els rècords d'assistència a una xarrada, més de tres-centes cinquanta persones, fins a altres àmbits com en la Facultat de Periodisme de la Universitat CEU Cardenal Herrera l'any 1991, on parlà de «La grandesa del segle xv valencià», del qual estava enamorat, valors que ell ha ajudat a divulgar per tot el món: mai no va deixar indiferent ningú que el tractava i sempre va esperonar els estudiants i col·legues a omplir els buits que trobava, que n'eren molts. Junts vam anar a conèixer Joan Fuster l'any 1983 a Sueca, junts anàrem a festes de Moros i Cristians de Bocairent i altres visites, i junts discutírem algunes de les seues hipòtesis, especialment si era d'Eiximenis o no el pròleg de les belleses de València del *Regiment de la cosa pública* (vegeu el seu article «L'edició del 1499 del *Regiment de la cosa pública*. Les revisions i ampliacions al text, a l'endrega i al comiat escrits per Francesc Eiximenis el 1383», a *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* (1993), núm. 69, p. 441-459, i el meu «És de Francesc Eiximenis la carta introductòria i la conclusió del *Regiment de la cosa pública*? Què ens diu la llengua de la lletra», a

Eiximenis i la seua obra, a cura de Ramon Ferrer, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2010, p. 328-363) o qui era l'autor de la *Doctrina compendiosa*, edició que publicà a València, en l'editorial Denes, que jo dirigia, l'any 2006. Lament molt que no haja pogut veure editat el meu *Tractat de confessió*, d'Antoni Canals, edició que tant em va esperonar a acabar, i que dedicaré, quan em jubile, a la seua memòria.

També dedicà molt de temps a l'amistat i el mestratge amb Josep Guia i Marín, al qual va orientar tant com va poder en la seua tesi doctoral *Principis teòrics i metodològics per a l'estudi de les unitats fràsiques en textos versificats: Anàlisi fraseològica de l'Espill*, dirigida oficialment per Maria Conca el 2008, i en altres estudis sobre autors del segle d'or.

Per tot això i més, l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana (IIFV) compendià en el volum *De la traducció literal a la creació literària*, de 1995, huit dels seus articles més destacats i convocàrem, des de València, els *Studia medievalia Curt Wittlin dicata*, el 2015, a cura de Lola Badia, Emili Casanova i Albert Hauf, editada per l'IIFV, seu d'Alacant, que tan bona resposta va tindre dels seus col·legues i amics, com es demostra per la col·laboració de nou entitats i projectes en el seu finançament, els vint-i-quatre articles sobre temes relacionats amb ell o els trenta col·legues i associacions que participaren en la *tabula gratulatoria*. Gràcies, Curt, per tot.

2. ESTUDIS DE LA LLENGUA LITERÀRIA

Tot seguit presentaré els estudis de llengua de Curt Wittlin. Per a emmarcar la presentació i subratllar el context i la importància dels seus estudis per al català, i sobretot el seu esforç continuat, he de destacar dos fets:

— En primer lloc, que el professor Wittlin mai no va fer classe regular a la Universitat de Saskatchewan de llengua, de cultura i civilització catalana, ni tampoc de literatura catalana. Només va fer classe de filologia romànica, i en especial de francès i espanyol. Però va tindre un bon mestre, Germà Colón, que, des de la Universitat de Basilea, a més de guiar-lo en els estudis de filologia romànica, li va mostrar la posició i l'interès central de la filologia catalana en el món de la romanística i els buits en moltes matèries, especialment en estudis d'edició de textos, que en altres llengües com l'italià o el francès estaven més avançats. A partir de la llavor de Colón, Curt va voler posar els seus immensos coneixements, instruments i la visió romànica i europea al servici de la nostra llengua i cultura, ja des de la seua tesi doctoral sobre el *Llibre del tresor* de Brunetto Latini, versió catalana de Guillem de Copons, editada entre 1980-1989 en la prestigiosa col·lecció «Els Nostres Clàssics» de Barcino, precisament l'estudi que li va descobrir la importància de les traduccions medievals per a la cultura medieval i l'estudi lingüístic. Eixes

classes de català l'hagueren fet fixar-se més en molts dels problemes concrets no ben explicats de la història de la llengua, en especial en aspectes gramaticals, lèxics i fonètics, i intentar no sols assenyalar-los, sinó també resoldre's definitivament, com feu el seu mestre.

— En segon lloc, que Curt tenia curiositat per totes les èpoques i temàtiques de la filologia, però hem de partir de la base que els estudis de llengua del professor Wittlin sempre tenen l'origen en el món dels textos medievals (incloent-hi el segle XVI), tant les traduccions del llatí i d'altres llengües al català i el seu sistema de traduir com les edicions d'obres originals i la recerca de les seues fonts. En esta tasca, a més de ser l'investigador que més manuscrits i edicions ha manejat de tota la filologia catalana —encara recorde els encàrrecs que em feia per a microfilmear els manuscrits de la catedral de València, de Sant Vicent i d'Eiximenis—, va fer grans aportacions i va obrir nous camins per als altres investigadors posteriors, tot fruit d'un treball incansable i continu en els nostres arxius, estudiant especialment els canvis lingüístics d'una antiga traducció a la llum de la nova, la tipologia dels errors en les traduccions o les influències lingüístiques d'una traducció o d'una obra sobre una altra —com les *Històries troianes* sobre el *Tirant* o les obres castellanes de Diego de San Pedro sobre Bernardí Vallmanya—, la relació entre original i còpia o nova redacció amb antigues fonts, l'estil de la valenciana prosa o la manera de traduir de fra Nicolau Quilis el *De officiis*, de Ciceró. En tots estos materials els historiadors de la llengua i els lexicògrafs trobaran una mina de materials, com ell mateix ens indica, reiteradament, en diversos llibres i articles.

3. HISTORIADOR DEL LÈXIC

Centrem-nos ja en la seua aportació lingüística i comencem amb la seua obra magna, corpus inigualable, que li va costar més de mitja vida de fer: el *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1991, 661 p., coll. «Repertoris de la Secció Filològica», 1), en què arreplega més de tretze mil grups sinonímics amb la seua font llatina, francesa o italiana, o d'una versió catalana més antiga, a partir de pràcticament totes les obres catalanes existents a l'edat mitjana, ja publicades o en manuscrits que ell va consultar en els arxius o en microfilms. Per exemple, *llaguiar i triar* < TRAHERE; *tardar i trigar* < DIFFERRE; *volps o guineus* < VULPIS, Mirall, Palladi; *volps o raboses* < VULPES, Jeroni, *Escala de pujar al cel*; *guix o algeps* < GUISSUM, *Furs de València*; *bellota o glan* < IUGLANS, traducció de Canals de *De dictis et factis romanorum*, de Valeri Màxim; *esquinçar i nafrar* < DIRUMPERE, *Verba seniorium*, 68.

Repertori que sobretot servix per a fer estudis d'evolució lèxica, ja que el traductor coneix la llengua del seu moment i lloc, i busca fer un text entenedor per a

tots els usuaris als quals dirigix la traducció o nova edició. Com destaca el mateix Curt en la ressenya de la tesi doctoral de Cesàreo Calvo Rigual, *Estudi contrastiu del lèxic de la traducció italiana del «Tirant lo Blanch» (1538)*, publicada a *Tirant*, núm. 16 (2013), p. 375-377:

En aquest context és de doldre que Calvo, elaborant la seva tesi abans del 1991, no hagués pogut aprofitar el meu *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues*, publicat per l'IEC aquell any en la sèrie «Repertoris de la Secció Filològica» (660 pp. amb 13.000 exemples). Li hauria agradat trobar-hi exemples de grups de sinònims o de traduccions multinominals explicatives, trets de traduccions catalanes antigues, que mostren que certs mots catalans que eren poc familiars a l'italià Manfredi també causaven dificultats a molts lectors catalans. Els traductors —a tota Europa, vegeu la introducció al *Repertori*— tenien prou experiència per poder preveure que el mot que estaven a punt d'usar, perquè creien que no hi havia d'altre per traduir bé certa frase, no seria familiar a molts lectors per ser rar o nou, i per això hi van afegir una glossa o mots de sentit afí (sovint podien inspirar-se en notes interlineals en el manuscrit llatí que traduïen). Així aconseguien ajudar els lectors en un punt concret i al mateix temps divulgar i ensenyar mots rars, literaris, o neologismes, mots que, poc a poc, els traductors, o tots els autors, podran usar més lliurement.

[...]

Els qui estimen el *Tirant* com a monument de creació literària potser no entendran que es pot considerar «una delícia» poder estudiar i quantificar, en el camp de la formació de mots, l'ús de prefixos, sufixos, participis adjectivals, gerundis, arabismes, etc. Però ells també han d'estar agraïts a Cesàreo Calvo, perquè el seu llibre atraurà l'atenció no tan sols de romanistes, però també d'estudiosos de traduccions en llengües no romàniques, de traduccions en general. El llibre de Calvo els servirà de model i indirectament aprendran molt sobre el nostre *Tirant lo Blanc*, que potser encara no coneixien. La gran novella de Martorell, de patrimoni hispànic i romànic, es farà patrimoni europeu. ¡Nova «glòria, exaltació i fama», i «honor i renom» per a València!

De les moltes ressenyes que li feren, totes positives i destacant el seu gran i innovador treball, la més completa i crítica és la de Tomàs Martínez (*Arxiu de Textos Catalans Antics*, vol. 11 (1992), p. 476-480), qui conegué Curt d'estudiant a la Universitat de València (UV), que destacava que «el professor Curt Wittlin, gran coneixedor de la literatura medieval europea i autor de diversos estudis i edicions de traduccions catalanes antigues, ha volgut oferir-nos ara una mostra d'allò que sens dubte representa un dels aspectes més interessants i alhora complex de les traduccions: el trasllat dels mots originals considerats com a entitats individualitzades i perfectament limitades. I hi ha complexitat justament perquè aquest mecanisme provoca ben sovint una reestructuració semàntica de les paraules [...]».

El llibre té dos parts. La primera, introductòria, d'unes cent pàgines, en què explica les línies generals del repertori arreplegat: «El Repertori tan sols conté casos on un sol mot en el text original ha estat traduït amb dos o més mots catalans»; que conté les expressions multinominals no sinonímiques (p. 20-29), és a dir, les acumulacions analítiques, els mots amb traducció interna o interpretació-glossa, les enumeracions causades pels *pluralia tantum* (la regularitat dels quals «ens fa creure que això fou un costum d'escola, una regla dels mestres», p. 23), perífrasis, etc. Explica per què deixa fora del *Repertori* les citacions de metàfores amb interpretació contextual, perquè són incomprensibles fora de context (ex., DULCEDO > «dolçor, ço és gran delectació», p. 28), i les perífrasis i circumlocucions, perquè «no contenen sinònims, o bé els presenten d'una forma no reductible a una ratlla» (p. 29). Cal destacar que l'autor comenta la importància dels copistes en l'aparició d'alguns d'estos fenòmens: «En els textos medievals hi ha errades que el traductor o el copista havien vist, però que no van eliminar. Aquest fet es pot explicar per diverses causes: la peresa i la por d'embrutir la còpia no són les menys importants» (p. 20). Acaba la introducció fent una especial referència a la utilitat del *Repertori* (p. 103-110): «En compilar aquest Repertori, una esperança era comprovar la hipòtesi que cada traductor es caracteritza pels seus binomis; així, amb un nombre suficient d'exemples, seria possible utilitzar coincidències en expressions multinominals per a atribuir traduccions anònimes a traductors coneguts. Aquest criteri em sembla ara insuficient».

La segona part és el repertori concret (p. 113-655), amb una bibliografia general. Com diu Martínez, «el Repertori, però, té també moltes altres utilitats: pot contribuir a la filiació de còpies, a perfilar millors definicions dels sentits dels mots (a partir de la paraula amb què forma binomi), a esmenar o a elegir una lliçó concreta en crítica textual, a distingir entre fórmules i enumeracions de voluntat estilística, etc. Creem que no cal glossar l'enorme importància que té per a la cultura i per a la llengua catalana en general, i per a l'estudi dels textos medievals en particular, un repertori de més de 13.000 exemples d'expressions multinominals, fonamentalment binomis, presentats de forma clara i ordenada per via de la lematització i amb modernització gràfica».

Acaba el llibre amb tots els exemples recollits i un interessant índex de mots traduïts (p. 595-643) en espanyol, francès, italià, llengua d'oc i llatí (lògicament el més extens), i una bibliografia sobre els textos usats (amb un índex alfabètic d'autors dels textos originals amb indicació d'obra i d'abreviatura usada en el *Repertori* (p. 645-647). Sense dubte, es pot qualificar com un dels llibres més importants de la filologia catalana de tots els temps.

Conseqüència d'este repertori o del treball continuat per a realitzar-lo són diversos articles bàsics per a assenyalar buits en la lexicografia catalana. Per exemple, l'any 1992 presenta en el sisé colloqui de la North American Catalan Society (NACS)

el treball: «Els grups de sinònims dels traductors medievals: una font important per a la lexicografia catalana» (a *Actes del Sisè Colloqui d'Estudis Catalans a Nord-amèrica*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, p. 89-99), en què mostra com les traduccions i el seu *Repertori* de 1991 són instruments cabdals per a completar la lexicografia catalana, especialment el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (DECat), de Coromines, i el *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB), amb fonts noves procedents de traduccions.

Partint de la idea que els elements de l'expressió multinominal s'illuminen mútuament i que l'expressió mateixa s'explica pel mot únic a què correspon, Wittlin dona molts exemples que fan més transparents les etimologies fosques de Coromines i aporta nous mots no registrats fins a ell, com *consociació* < CONSOCIATIO: «consociació e amorosa amistància» (Ciceró, *De officiis*, traducció de Quilis); mostra la tendència a adaptar mots llatins en -us amb -o final, sense que siguin italianismes o castellanismes, com *triumpho*, *núncio*, *sòcio*, *diàmetro*, al costat de l'altra adaptació en -e, com *triumphe*, *diàmetre*; avança dates com *parsimònia* de Bellvitge, ja en el Panormita, *llunació* en Corella, *múrria* de 1800 ja en la *Vida i trànsit de sant Jeroni* i *bogal* de 1740, en la *Medicina del cuore* de Cavalca; i destaca mots nous presos o adaptats del llatí hui generals, com *estàtua*: «estàtues e ídoles» (Canals), on *estàtua* és *imatge*, i la creació de mots nous per derivació: del mot *pol* 'punta de l'eix terrestre' (Pere III) naix *poleguera* per a traduir STELLA POLI: «tremuntana ço és poleguera» (o *polleguera*), en *Dieta salutis*; *cormal* o *mitgera*, 'més o menys plena' < de *cormo* per a traduir MODIUM, derivat de CUMULARE > *corumullar*; *tengudesc*, *deportós* i altres.

La lectura de l'obra mostra com està al dia de tota la bibliografia anterior, de Coromines, de Colón i d'altres.

Acaba amb cinc mots dels quals no ha trobat cap explicació satisfactòria perquè els altres investigadors els estudien: *circur e treballar* i *caminar e treballar* del Cartoixà, on *treballar* correspon a 'viatjar' com en anglés (els caçadors de Sueca diuen *treballar* als gossos que persegüen els pardals); la traducció de *yrundes* < HIRUNDO per *oronetes* o *yrundes*; per què tradueix, en el *Communiloquium*, CUPIDUS per «insost e massa còbeu», quan en Boccaccio «sosta appetito» sembla permetre de veure *insost* com un derivat de SUB-STARE, amb el sentit de 'no s'atura'?; com és que en la *Dieta salutis*, el traductor tradueix HISTRIO per *juglar i albardà* una vegada i l'altra per *juglar i passafrido*, i no sap com interpretar la *lilla* del Valeri Màxim: OCULUS > 'popilla o lilla', que al meu parer podria ser tant *l'illa* com *lilla* (vegeu el meu *El lèxic d'Antoni Canals*, València i Barcelona, Institut de Filologia Valenciana i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988, p. 220).

També l'any 2003, en honor de Joan Veny va escriure un article modèlic «Manuscrits i edicions de la *Legenda aurea* rossellonesa-catalana: una mina de materials per a la lexicologia i dialectologia històrica» (*Miscel·lània Joan Veny*: 2, Barce-

lona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, coll. «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», 46, p. 123-145), on després de comparar tots els manuscrits catalans que contenen dita obra (manuscrits de París, de Barcelona i de Vic, editats), passa revista a totes les edicions i manuscrits d'Europa, incloent-hi l'anglès i l'alemany, i arriba a la conclusió que les millors lliçons i més autèntiques són del manuscrit V, el de Vic, editat per Nolasca Rebull. També proposa (p. 130) un mètode de treball per a fer un «inventari de substituïts lexicals, començant amb els materials oferts pels manuscrits i edicions de la *Legenda aurea*». Per a ell, el mètode més fructífer serà partir del manuscrit de Vic (V) i llegir paral·lelament les còpies dels manuscrits de París (P) i Barcelona (B) a la llum de l'original llatí i apuntar-ne les diferències que s'observen. Per exemple, ASTUTA: «subtils paraules», P / «moixes paraules», V; ARGUTIA: «e hòmens subtils», P / «los moixos ne los falsos», V; *blegar*: tr., P / *flijar*, *girar*, V / *obligarse*, B; FATIGARE: *fadigar*/*lassar*, V; LATUS: *latz*/*costat*, VB; CREPARE: *crepar*/*esclatar*, V; RUPTUS-LACERATUS: *rot* (omés), *foradat* i *trocac*, V; VENENUM: *verí*/*túixec*, V. A més, ens presenta una llista dels mots canviats per copistes, en general: arcaïsmes, llatinismes, regionalismes, mots inacostumats, mots ambigus per polisèmia.

Mostra com el diccionari històric no ens fa observar prou bé l'evolució del lèxic. Per tant, la font ideal per a mostrar l'evolució del lèxic són les còpies dels textos coneguts, com ell ha fet contínuament en la seua vida acadèmica, observant materials i fonts. Açò ho demostra en el seu article «La Glossa i declaració de les passions de l'ànima del mestre Aleix en la seva edició de la traducció catalana del *De regimine principum* d'Egidi Romà», a *La Corona d'Aragó i les llengües romàniques: Miscel·lània d'homenatge per a Germà Colón*, editada per Gunter Narr el 1989, p. 163-176, i en l'article «Tipología de los errores cometidos por traductores medievales», a Tomàs Martínez Romero i Roxana Recio (ed.), *Essays on Medieval translations in the Iberian Peninsula*, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I, 2001, p. 341-350. En concret, mostra com la informació del panorama de la llengua suposa molt de material sense aprofitar fixant-se, sobretot, en els errors comuns pels traductors i editors. I ens dona idees de com ha de treballar l'editor: deu advertir els seus lectors de les diferències que hi ha entre l'original i la versió, repartint les seues observacions entre la introducció i les notes a peu de pàgina i l'aparat crític, especialment a peu de pàgina; deu mostrar les sèries i termes usats per a traduir un mateix mot; deu fer una llista d'errors. En posaré d'exemple un de molt gros, que sols es pot endevinar per la coneixença del text original i perquè no té sentit la lectura: «Fr. Ki est cil ki met fin en pechier» ('qui sap posar fi als seus pecats'), que es tradueix per «Qui met vi en lo picher?».

Una obra que ens va portar moltes hores de debat va ser la traducció catalana d'Antoni Canals del llibre *De dictis et factis romanorum*, de Valeri Màxim, el valencià estudiat i en procés d'edició per Helena Rovira, i el castellà estudiat per

Gemma Avenzoa, al qual Wittlin va dedicar un bon article: «Los catalanismos en la traducción castellana de la versión catalana del libro de Valerio Máximo» a *Estudios de lingüística y filología españolas: Homenaje a Germán Colón*, Madrid, Gredos, 1998, p. 449-466, en què mostra l'insuficient coneixement del català del traductor, que li fa fer una traducció paraula a paraula, i detecta bona part dels catalanismes de la traducció castellana. Per exemple: «un ocell dit pigot / páxaro llamado pigot»; «jugava a les cinquetes / jugava a les cinquetas»; «om punienc / omne punienc»; «capità de cent bacinets / capitán de ciento bacinets»; «los bechs de les naus / los bicos de las naos»; «un esquif o barcha pocha / un esquif o barca pequeña»; «pedres codice / piedras codices»; «de fuyta / fazzia de foyda»; «que esmem / que esmemos».

També mostra errors d'interpretació com «citad e acusat / atado e acusado»; «enlluernat/agravado»; «espunyà a tots / despeñó a todos»; «proxivolant-los / con vergonyosa», o catalanismes crus com «pujà en lo mur / pujó al muro»; «tolent-li / tollieronle». I, com Colón ja va observar, la falta de coneixements va fer que usara formes fonèticament possibles en castellà, però inexistents.

Wittlin (p. 466) acaba proposant per als casos que un mot català suggerisca un en castellà, com *llit/lecho*, el concepte *préstec passiu* en oposició als préstecs que corresponen o a la transmissió de nous coneixements o a la necessitat d'esmenar llacunes semàntiques o morfològiques de la llengua.

Autor polifacètic i curiós, en el seu article «L'antiga art de coure calç a Eivissa», *Eivissa*, núm. 22 (1992), p. 30-33, juntament amb la seua muller, Marie-Louise Wittlin, i Bernat Joan i Marí, postula reviscolar l'ofici com a activitat etnogràfica:

Hi hauria prou d'altres activitats tradicionals que caldria reactivar si volíem tornar a restablir els lligams bàsics entre l'home modern i el seu medi ambient i els seus conciutadans. És la qüestió econòmica que recomana estudiar la viabilitat d'una indústria de calç a Eivissa. I no es tracta de gastar diners públics per subvencionar la població rural o per mantenir una activitat [...].

Però, qui podria avui prendre la iniciativa i convidar un grup d'amics a fer una fornada? De vells forns on es podria tomar a coure calç n'hi ha prou. Però, qui sap encara com es fa la volta que separa l'olla on es fa el foc de les pedres que es couen? Qui sap on buscar aquestes pedres? Com arranjar-les en el forn? La sabiduria del poble, acumulada durant centenars de generacions, es perd en pocs anys. I aviat, els boletaires o els joves amb «mountain bike», els únics que encara van pel bosc, sembla, ja no sabran què són aquestes balmes estranyes que, potser, hi trobaran; i els nous propietaris de les parcel·les on es troben vells forns de calç els consideraran perillosos i els ompliran de terra. (Certa gent els usa ara per tirar-hi deixalles).

Potser no seria una mala idea de protegir oficialment algun vell forn de calç encara en bon estat, igual que un forn de pega de quitrà [...].

I també el seu interessant «L'alzina surera als Estats Units d'Amèrica», *L'Es-toig* (Palafrugell), núm. 4 (1995), p. 63-78.

Pel seu valor lingüístic també podríem tractar ací els seus estudis estilístics sobre la valenciana prosa de Bernardí Vallmanya, Miquel Pérez i Roís de Corella.

4. FILÒLEG INNOVADOR

Curt, a més de ser el primer a mostrar-nos la riquesa de materials que es poden traure de l'acarament d'edicions de distintes èpoques i llocs, és dels primers a portar-nos els avanços de fora, a mostrar-nos el valor de la informàtica aplicada a la filologia i a parlar-nos del valor de les concordances per als estudis lingüístics en la seua ponència el 1991 a Alacant, dins del Novè Col·loqui de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (AILLC), «Joan Roís de Corella: introducció a una concordança de les seves obres», publicada a *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, vol. I, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, p. 327-366 (la transcripció electrònica de les obres i les concordances, arxivada a la Universitat Autònoma de Barcelona, té 2.000 pàgines).

Allí, entre altres, ens explica com treballar els materials a partir de l'obra completa de Corella, que ell mateix havia transcrit: es poden fer estadístiques de paraules o conceptes; veure els sinònims agrupats i les col·locacions, i fer una llista de mots a partir de les terminacions o desinències. Remarca que les concordances són especialment útils per als estudis de lèxic i de morfosintaxi, menys per a estudiar el ritme de la frase o l'ordre de mots.

I, com en altres ocasions, acaba la ponència demanant que es faci una base de dades d'ús col·lectiu, un arxiu de textos informatitzats, a recer o sota els auspicis de l'AILLC, cosa que no s'ha fet encara.

5. AMBAIXADOR I RESSENYADOR

Curt va ser l'ambaixador més constant de la filologia catalana i valenciana en el món de la romanística d'Amèrica del Nord, des de la idea que ressenyar un llibre és una de les tasques més importants d'un filòleg. Són desenes de llibres, pràcticament tots els que eixien publicats, que ressenyava majoritàriament en revistes com *Catalan Review* i *Romance Philology* (RPh), però també en altres llocs com en *Estudis Romànics* (ER), *Vox Romanica* (VR), *Zeitschrift für Romanische Philologie* (ZrPh), etc. En totes les ressenyes es nota que està al dia de la bibliografia i del context romànic on s'inserix i no té problemes de dir la seua opinió, sempre comprensiva i constructiva, de manera amable i amb humor, buscant l'atenció del destinatari, relacionant les obres amb el que es feia a Amèrica del Nord. A més,

aprofita la recensió per a fer una petita història de l'autor, dels precedents del tema estudiat i de la nova aportació a la nostra ciència. Entre les més de cent obres de llengua que va ressenyar en destacaré setze de significatives perquè es veja la seua amplitud de mires, i mostraré algunes de les idees que volia transmetre.

En la revista *Catalan Review*, vol. XII, núm. 2 (1998), p. 134-137 i 139-141, fa dos recensions:¹

— «COLON DOMÈNECH, Germà. *Estudis de Filologia catalana i romànica*. Biblioteca Sanchis Guarner 36. València: Institut Interuniversitari de Filologia; Barcelona: Abadia de Montserrat, 1997, 508 pp.»

Diu ací que Colón va nèixer a Castelló de la Plana i es va doctorar a la Universitat de Barcelona amb l'edició del *Llibre d'hores*, publicat el 1960. El 1954 s'havia traslladat a Basilea per a col·laborar amb Von Wartburg en el *Französisches Etymologisches Wörterbuch* i per a ensenyar en la universitat. A més de crear una escola de filòlegs a Basilea, Colón va publicar tres volums del *Llibre del Consolat de Mar* i nou dels *Furs de València*, amb la col·laboració d'Arcadi Garcia. També va col·laborar en l'edició facsimil bilingüe del *Liber elegantiarum* i dos diccionaris de Nebrija, juntament amb Amadeu Soberanas, col·laborador també del *Panorama de la lexicografia catalana*, 1986. Pel seu treball va rebre diversos volums d'homenatge en 1989 i 1994-1997 —posteriorment molts més, és clar. La seua ingent producció en revistes i en actes de congressos i homenatges va recollint-se revisada en llibres coherents des de 1976 amb *El léxico catalán en la Romania* (Gredos), *Problemes de la llengua a València i als seus voltants*, 1987, i *La llengua catalana en els seus textos*, 1978 (Curial). El llibre que ressenya ja n'és el cinquè. Com en totes les ressenyes, en l'anàlisi concreta de l'obra es pot veure el seu mètode d'estudi, la riquesa de documentació manejada i la perspicàcia interpretativa dels materials des del punt de vista etimològic.

— «MARCET I SALOM, Pere, and Joan SOLÀ. *Història de la lingüística catalana, 1775-1900: Repertori crític*. 2 vols. Biblioteca universitària: Història de la llengua. Sèrie Major. Girona: Eumo / U de Girona / U de Vic, 1998. XCIV+ 2395 pp. in two vols.»

Portat pel seu sentit de l'humor i fent-se atractiu, comença dient: «Fes lloc a la teua biblioteca —14 centímetres!— a esta fita en l'àmbit de la recerca històrica sobre la llengua catalana. Durant anys estarem agraïts que esta cornucòpia d'informació no s'haja arxivat com una base de dades electrònica, sinó que s'haja posat a disposició com a llibre imprès i indexat tradicionalment. Els comentaris crítics afegits a cadascuna de les més de deu mil entrades porten estos dos volums molt més enllà d'un registre bibliogràfic que es consulta però no es llegeix».

1. Totes les traduccions dels fragments de la revista *Catalan Review* són meues.

En la *Catalan Review*, vol. XIII, núm. 1-2 (1999), p. 320-321, 335-336 i 340-341, fa les tres recensions que s'indiquen a continuació:

— «ALEMANY FERRER, Rafael, with Vicent MARTINES, Llúcia MARTÍN, Marine-la GARCIA, and Joan PERUJO. *Concordança de la «Vita Christi» de sor Isabel de Ville-na*. Concordances dels Clàssics Valencians I. Alacant: IIFV, 1996. One CD-ROM.»

Hi diu: «Un grup de professors i llicenciats recents de la Universitat d'Alacant s'han dedicat a l'ambiciós projecte d'elaborar un diccionari de clàssics valencians medievals, basat en concordances de transcripcions llegibles per màquina. Este CD-ROM és el primer resultat visible. I oferix una transcripció de l'edició de 1916 de l'incunable de 1497 feta per Miquel y Planas (Albert Hauf va publicar l'any 1995 extractes representatius del *Vita Christi* al vol. II de les Millors Obres de la Literatura Catalana, en ortografia en part modernitzada, deixant una edició crítica completa per a una data posterior)».

— «PEREA, Maria Pilar. *Compleció i ordenació de La flexió verbal en els dialectes catalans d'A. M. Alcover i F. de B. Moll*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1999. CD-ROM.»

— «TORRUELLA, Joan, coord. *Els Cançoners Catalans - Concordances*. Materials de l'Arxiu Informatitzat de Textos Catalans Medievals. Bellaterra: U Autònoma de Barcelona, Seminari de Filologia i Informàtica, 1995-1999. 10 sets of microfiches.»

Són deu jocs de microfitxes. Explica que l'any 1983 Lola Badia va publicar el «Cançoneret de Ripoll» al seu llibre *Poesia catalana del s. XIV* (Barcelona, Quaderns Crema). La seua transcripció va ser el primer text del qual Joan Torruella va elaborar una concordança, publicat en microfitxes l'any 1992.

En la *Catalan Review*, vol. xv, núm. 2 (2001), p. 204-205 i 205-208, fa les dos recensions següents:

— «GULSOY, Joseph. *Estudis de filologia valenciana. Escrits seleccionats*. Ed. Antoni Ferrando. Col·lecció Honoris Causa 16. València: Universitat, 2001.»

Hi diu: «Este llibre, a través del seu contingut, ret homenatge al professor Gulsoy, mentre que la qualitat de la seua presentació també honra el seu editor, és a dir, el professor Ferrando i la Universitat de València. Sòlidament enquadernat, amb una interessant portada, il·lustrat amb fotografies que recorden la cerimònia en què Gulsoy va rebre la inoblidablement distintiva “corona” doctoral de València, un paper preciós i una maquetació excel·lent, este volum és una digna incorporació a la sèrie “Col·lecció Honoris Causa”. Mereixia el Premi Serra d'Or que va ser atorgat per la premsa de l'Abadia de Montserrat l'any 2002.

»El llibre s'obre amb els textos llegits el 1999 [...].

»Els *Estudis de filologia catalana* complementen d'una manera deliciosa el volum més “pesat” dels *Estudis de gramàtica històrica*. Ambdós llibres són un admi-

nable testimoni de la dedicació de Gulsoy a l'estudi científic del català i del valencià. És molt satisfactori veure que l'erudit canadenc, molt conegut en els cercles nord-americans de catalanistes i lingüistes, ha rebut ara els merescuts honors d'institucions cultes dels Països Catalans».

— «JULIÀ I MUNÉ, Joan. *L'inici de la lingüística catalana*. Bernhard Schädel, Mn. Antoni Alcover i l'Institut d'Estudis Catalans. *Una aproximació epistolar, 1904-1925*. Textos i Estudis de Cultura Catalana 74. Barcelona: Curial/PAM, 2000. 411 pp.»

En la *Catalan Review*, vol. xvi, núm. 1-2 (2002), p. 290-293 i 297-299, fa les dos recensions següents:

— «*Estudis del valencià d'ara*. Actes del IV Congrés de Filologia Valenciana (maig 2000). Ed. Emili Casanova. València: Denes, 2002. 673 pp.»

Wittlin hi assenyala: «Els *Estudis del Valencià d'ara* són el resultat d'una trobada molt fructífera entre professors i la propera generació d'estudiosos. Ja era el quart simposi lingüístic celebrat en una de les regions de parla catalana. El segon, l'any 1993, va donar lloc a l'admirable volum de *Llengües en contacte als Regnes de València i Múrcia (segles XIII-XV)*, editat per Jordi Colomina a Alacant el 1997. El tercer, dedicat a la *Història de la llengua: problemes i mètodes* i celebrat en honor del professor J. Gulsoy el novembre de 1998, va proporcionar els materials per al volum 27 de la revista *Caplletra* (València, 1999). La quarta trobada, en homenatge al professor Joan Veny, va tornar a aplegar un públic de més de 250 persones, que van poder escollir entre prop de quaranta presentacions, quasi totes recollides en este volum, curiosament editat pel factòtum dels colloquis, Emili Casanova. L'impressor del llibre, l'editorial Denes, mereix elogis per un volum produït professionalment de valor incalculable.

»Les ponències estan presentades per ordre alfabètic dels autors [...].

»Finalment, el professor Joan Veny, en honor del qual es va celebrar el simposi, agraeix la merescuda admiració dels seus deixebles amb paraules sinceres i commovedores, i ens premia a tots amb algunes observacions autobiogràfiques i fa una visita a "El valencià en l'Atles lingüístic del domini català", p. 641-57, amb mapes com *mentira/mentida*; *tartamut/quec* (Fabra considerava el terme valencià per a *mut* un castellanisme i preferia un regionalisme amb menys tradició); (*tinc*) *torbes (de cap)* / *rodaments* 'me gira el cap, estic confús'; *brial/viso* [...]. La mateixa també en la revista *Vox*, 61, p. 365-367.

— «MORAN, Josep, and Joan Antoni RABELLA. *Primers textos de la llengua catalana*. Barcelona: Proa, 2001. 132 pp.»

Hi diu: «Moltes biblioteques universitàries nord-americanes posseeixen un exemplar dels *Mediaeval Catalan linguistic texts* de Paul Russell-Gebbett (Oxford, 1965). Recomane que ara adquirisquen també esta nova antologia. Cinc dels

quinze documents que s'hi ofereixen també s'inclouen a Joan Martí i Josep Moran, *Documents d'història de la llengua catalana: Dels orígens a Fabra* (Barcelona, 1986) i set més es poden trobar també a Russell».

En la *Catalan Review*, vol. xvii, núm. 1 (2003), p. 149-151, destaquem la recensió següent:

— «DIÉGUEZ SEGUÍ, Maria Àngels, ed. *Clams i crims en la València medieval, segons el «Llibre de Cort de Justícia» (1279-1321)*. Biblioteca de Filologia Catalana II. Alacant: U d'Alacant, 2002. 366 pp.»

L'emmarca en les edicions de Joan Miralles, *Un llibre de cort reial mallorquí del segle xiv*, Palma de Mallorca, 1984; Maria Dolors Farreny, *Processos de crims del segle xv a Lleida*, Lleida, 1986; Antònia Cano, *El Llibre del Mostassaf d'Elx*, Alacant, 1995; Ricard Baño, *Esborrany de la Cort de Justícia d'Alcoi*, Alcoi, 1996; Joan Ponsoda, *El català i l'aragonès..., segons el Llibre de Cort de Justícia de Cocentaina*, Alcoi, 1996; Joan Anton Rabella, *Un matrimoni desavengut... Procés criminal barceloní del segle xiv*, Barcelona, 1998.

En la *Catalan Review*, vol. xx, núm. 1 (2006), p. 359-361, 369-371, 377-379 i 379-381, fa les recensions següents:

— «BELTRAN I CALVO, Vicent. *El parlar de la Marina Alta*. Vol. 1, *El contacte interdialectal valencianoblear*; Vol. 2, *Annex: Microatles lingüístic de la Marina Alta*. Alacant: Publicacions de la Universitat d'Alacant, 2005. 349 i 225 pp.»

Ací destaca la florida dels estudis dialectals en el món català i específicament valencià dins de l'Europa romànica.

— «MARTÍ MESTRE, Joaquim. *Diccionari històric del valencià colloquial (segles xvii, xviii i xix)*. Biblioteca Lingüística Catalana 29. Valencia: Publicacions de la Universitat de València, 2006. 615 pp.»

Destaca la gran importància del diccionari per a l'estudi diacrònic del lèxic i pel buit que tapa.

— «FERRANDO FRANCÉS, Antoni and Miquel NICOLÀS AMORÓS. *Història de la llengua catalana*. Barcelona: Editorial UOC, Editorial Pòrtic, 2005. 539 pp.»

— «MOLL, FRANCESC DE B. *Gramàtica històrica catalana*. Biblioteca Lingüística Catalana 31. Valencia: Publicacions de la Universitat de València, 2006. 435 pp.»

En la *Catalan Review*, vol. xxi, núm. 1 (2007), p. 399-401, 409-410, destaquem les recessions següents:

— «BADIA I MARGARIT, Antoni M. *Moments clau de la història de la llengua catalana*. Ed. Antoni Ferrando. Col·lecció Honoris Causa 21. Valencia: U de València, 2004. 672 pp.»

Hi diu: «El doctor Badia no necessita presentació als lectors de *Catalan Review*. Ha estat president d'honor de la NACS des dels seus inicis. Els sociolingüistes i especialistes en filologia romànica residents a Europa el coneixen encara millor, i els catalanistes dels Països Catalans han tingut, des de fa més de cinquanta anys, moltes ocasions per escoltar-lo, conèixer-lo i fer-se'n amics».

— «FARRENY SISTAC, Maria Dolors. *La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI*. Biblioteca Filològica 49. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2004. 615 pp.»

Com poden comprovar, totes les recensions són llargues i condensen molt bé el contingut dels llibres ressenyats.

Com a mostra de ressenyes publicades en altres revistes esmentaré les fetes a Joan Veny:

— «Joan Veny, *Estudis de geolingüística catalana*, Barcelona, 1978» a *Zeitschrift für Romanische Philologie*, vol. 95 (1979), p. 585 i s.

— «VENY, Joan. *Dialectologia filològica (Transfusió lèxica. Llengua escrita i dialectalisme)*. Textos i Estudis de Cultura Catalana, 33. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, pp. 287», *Romance Philology*, vol. 50, núm. 3 (1997), p. 385-387, on després d'indicar que és professor de la Universitat de Barcelona i que té altres obres anteriors de dialectologia, destaca la documentació històrica consultada i la seua perspicàcia interpretativa.

Igualment, Wittlin com a ambaixador de la cultura catalana a Amèrica del Nord, escriu el 1991 un vademècum de les universitats americanes que ofereixen llengua catalana en «El català a les universitats anglòfones de Nord-Amèrica», *Butlletí de la NACS*, núm. 39, p. 11-19, ara actualitzat, però sense citar-lo, per Esther Gimeno Ugalde, *Panorama de los estudios catalanes en los Estados Unidos*, com a informe per a la NACS (<https://nacs.iec.cat/en/catalan-studies/>).

També vol fer d'ambaixador d'allí ací i vol donar a conèixer les aportacions de la romanística americana, especialment en el seu article «Manuals americans recents de lingüística romànica», *Estudis Romànics*, vol. 17 (1986), p. 385-395, on cita, especialment, el professor Yakov Malkiel, el màxim representant de la romanística americana, el guiador dels romanistes, fundador de la *Romance Philology*, principal animador de la fundació de la secció Comparative Romance Linguistics dins la prestigiosa Modern Language Association, creador de la Berkeley Convocation of Romance Philologists des del 1974, etc.

Precisament en la necrològica de la mort del professor Yakov Malkiel (1924-1998), publicada també en *Estudis Romànics*, vol. 23 (2001), p. 416-420, mostra molt bé els fonaments científics que atesora: coneixement de la història de les teories lingüístiques, de les llengües romàniques, opinió personal i crítica, coneixença profunda de l'obra de Coromines, i també humanitat en la seua aproxima-

ció a la vida i l'obra del gegant de la romanística americana. I aconsella els jóvens de llegir-lo perquè «temo que cap acadèmic jove se sentirà temptat de seguir les petjades del gran mestre i treballar amb igual duresa, amb igual "paciència fanàtica"». Destaca en la seua obra l'abundància de documentació, la presentació lúcida dels materials, l'estil de llengua ben treballat, les conclusions motivadores.

6. SOCIOLINGÜISTA

Curt Wittlin també és un bon observador de la llengua i de la societat, amb idees originals. Concretament, té dos articles amb valor sociolingüístic destacables, com són «El català antic, ¿llengua morta?», escrit el 1988 en la *Revista de Catalunya*, on, seguint el sistema dels tractats pedagògics antics, ens presenta molt clarament l'evolució del català en set capítols. Hi diu, entre altres, que el català antic no mor al segle XVI, sinó que continua fins que es restaura i el català modern és codificat, apadrinat pels clàssics medievals i la llengua rural arcaica, fet que fa que el català modern escrit sigui la llengua romànica que més s'acosta a les formes emprades en la literatura medieval. Hui, afig, el català dels textos antics és difícil de llegir pel tipus d'edició respectuosa amb la llengua antiga, posició que els editors i filòlegs moderns mantenen volent tindre més la benedició dels il·lustrats que guanyar lectors i proposa a mode de conclusió que la solució està a afavorir i facilitar la lectura no especialitzada i tornar a fer brollar la idea general que el català medieval és encara directament comprensible per a tothom.

«Contra el multilingüisme burocràtic i irritant», també escrit en la *Revista de Catalunya*, vol. 113 (1996), p. 15-31, en què, des de la seua experiència canadenca, on tot es tradueix a l'anglès i al francès, i des de la seua procedència suïssa, on no es tradueixen els documents a la resta de llengües oficials, proposa que no ens encabotem de voler traduir-ho tot, siga del castellà, siga de l'anglès, que és més important invertir a ensenyar a parlar i a estendre la llengua oral que traduir els textos que no llegirà ningú, o que els seus destinataris podran llegir sense esforç per la seua temàtica tècnica o legal; que no hem de subestimar la capacitat mental de la gent d'endevinar o comprendre, que no hem de fixar-nos en les diferències només gràfiques, fàcilment entenedores.

Afig que per als suïssos alemanys és normal parlar i escriure de manera diferent: la diglòssia oral és aberrant i vergonyosa; la diglòssia escrita, però, és normal en l'interior d'una mateixa llengua; és més important i econòmic garantir les necessitats de contacte entre ciutadà i administració en català que no aconseguir que tots els contactes es facen en la llengua parlada del ciutadà, i proposa un bilingüisme o multilingüisme asimètric amb l'Estat, amb la Unió Europea: llibres de ciències en anglès, llibres d'administració en castellà i evitar formularis i qüestionaris multilingües. I acaba insistint que «l'única funció no estètica i literària d'una llen-

gua és la comunicació. Tot altre ús és un abús [...], les traduccions que no es distingeixen del text traduït sinó per diferències ortogràfiques són un insult a la intel·ligència del lector [...] les edicions bilingües malgasten paper [...]» (p. 30).

I, a més, una tercera aportació original, poc treballada en la nostra cultura encara, prova de la seua atenció a la realitat, és l'article capdavanter en la Romània sobre «Un nuevo tipo de siglas: acrónimos lexemas contextuales», *Lingüística Española Actual*, vol. 3, núm. 1 (1981), p. 159-174, en què explica que estos acrònims, nascuts als Estat Units, s'han estés per tot el món. Són acrònims que busquen que la sigla corresponga amb un lexema corrent de la llengua, de manera que el sentit s'adeqüe també, almenys parcialment, a la realitat designada. Curt porta exemples del Quebec, d'Europa i de Colòmbia; tan nou és el fenomen que ha estat molt poc tractat pels estudiosos d'ací encara. Com a exemples actuals: RAM: *random acces memory*, memòria d'accés aleatori; PIN: *personal identification number*; AMPA: associació de mares i pares d'alumnes (abans APA); AVE: alta velocitat espanyola; ANDA: Associació Nacional d'Actors de Mèxic; IVAJ: Institut Valencià de la Joventut; TERMCAT dit Trencat; MEC: Ministeri d'Educació i Ciència.

7. CONCLUSIONS

En conclusió, Wittlin va ser una benedicció per a la filologia catalana, especialment per als estudis de traducció, per a la cultura i la literatura medievals, per a donar a conèixer manuscrits i fonts, però també per a fer avançar els estudis de llengua, especialment posant al seu abast fonts per a la lexicografia i donant a conèixer els estudis més destacats d'ací en el món anglosaxó.

De la mateixa manera, va ser una sort per als que el vam tractar, perquè ens va ensenyar a observar i analitzar les coses amb una visió ampla i no dogmàtica; a tindre clar que tota aportació personal és un escalonet, una esqueneta per a fer avançar l'obra i el confort col·lectiu.

Jutgem-lo com ell indicava que s'havia de jutjar Malkiel: «Una obra ingent, monumental, admirable [...] hem de jutjar els filòlegs amb criteris de serietat del treball, coherència investigadora, llegibilitat dels seus escrits, la seva utilitat cultural i força inspiradora per als filòlegs joves» («Necrologies: Yakov Malkiel 1914-1998», *Estudis Romànics*, vol. 23, p. 416-420, en especial p. 417 i 420). En tots estos aspectes, Wittlin mereix la nostra admiració i gratitud.

EMILI CASANOVA
Universitat de València